

CIVILNE ŽRTVE TRŽAŠKEGA ZRAKA. JE BILA MELANHOLIJA
V STAREM REŽIMU SLABOST ALI ZLOČIN?

Dušan KOS

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2

e-mail: dusan.kos@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Članek je posvečen problematiki propada kariere in zakonske zveze zaradi psihičnega nasilja kot posledice domnevne "melanholije", vprašanju "zločinskosti" duševnih bolezni ter oblikovanju podobe storilca in žrtve v javnosti in na sodišču v 17. in 18. stoletju. Rdeča nit je ločevanje zakona kratkotrajnega predsednika Komerčne intendance in tržaškega glavarja Wolfa Sigmunda grofa Gallenberga in žene Jožefe Marije, vnukinje avstrijskega dvornega kanclerja Filipa Ludvika Sinzendorfa, v letih 1740–1743. Iz ohranjenega gradiva se prepričamo, da je v njunem zakonu res šlo za "zločin", vendar predvsem psihološki oz. zločin proti časti. Ker mož v prejšnjih letih ni mogel postati kranjski deželni glavar, je s polresnicami, ustrahovanjem žene in služabnikov o sebi ustvaril v javnosti podobo melanholične žrtve tržaške klime in po nekaj tednih službovanja v neljubem Trstu leta 1740 samovoljno zapustil Trst. Osramočena žena je nasedla njegovi igri bolnika, ga zapustila in prepričana, da je ona žrtev nasilnega melanholika, zahtevala ločitev. Mož je ženino zapustitev uspešno izrabil: žrtev svoje intrige je javnosti predstavil kot brezčutno do bolnika, sebe pa za njeno žrtev in žrtev melanholije. Melanholija kot blažja duševna motnja je bila namreč za cerkveno sodišče opravičljiv razlog za razvezo le, če je bil "melanholik" nagnjen k norosti že pred zakonom, če je zaročenca zavedel k poroki, ali če je pozneje res ogrožal partnerjevo življenje. Zato so tožniki krčevito prepričevali javnost in sodišča, da so tudi fizične žrtve melanholikov, kar pa je bilo zvečine nemo-goče dokazati tudi zaradi mehke percepcije družinskega nasilja v javnosti.

Ključne besede: melanholija, nasilje, žrtve, ločitev, 17.–18. stoletje, Kranjska, Trst, Srednja Evropa

VITTIME CIVILI DEL CLIMA DI TRIESTE: LA MELANCONIA ERA
CONSIDERATA ALL'EPOCA DELL'ANTICO REGIME UNA DEBILITAZIONE
O UN CRIMINE?

SINTESI

L'articolo tratta la rovina di una carriera e di un matrimonio provocata dalla violenza psichica (conseguenza di una presunta "melanconia"), la questione della "criminalità" delle malattie mentali, nonché la creazione dell'immagine del colpevole e della vittima tra il pubblico e il tribunale nel Seicento e Settecento. Il filo rosso è rappresentato dal divorzio nel 1740–1743 di Wolf Sigismondo Conte di Gallenberg (per breve tempo governatore di Trieste e presidente dell'Intendenza Commerciale del Littorale Austriaco) dalla moglie Giuseppa Maria, nipote del Cancelliere di Corte austriaco Filippo Lodovico Conte di Sinzendorf. Dalla documentazione si evince che in seno al loro matrimonio era stato commesso davvero un "crimine", ma soprattutto di natura psichica, o meglio un crimine contro l'onore. Poiché negli anni precedenti non era riuscito a diventare governatore della Carniola, con l'ausilio di mezze verità, spaventando la moglie ed i servitori aveva creato di sé tra l'opinione pubblica l'immagine di una vittima della melanconia provocata dal clima triestino; e dopo alcuni mesi trascorsi in servizio nell'indesiderata Trieste, nel 1740 lasciò arbitrariamente la città. La moglie umiliata cadde nella trappola del falso malato, lo lasciò e convinta di essere vittima di un melanconico violento, chiese il divorzio. Egli, invece, utilizzò con successo il fatto di essere stato abbandonato: la vittima dei suoi intrighi fu presentata al pubblico come una persona insensibile nei confronti di un malato, e se stesso come un suo martire ed un perseguitato dalla malinconia. Per il tribunale ecclesiastico, infatti, la melanconia – quale leggera forma di turba mentale – rappresentava un fondato motivo per il divorzio, però solo nei casi in cui il "melanconico" fosse stato incline alla pazzia già prima del matrimonio, avesse sedotto il partner, o in seguito ne avesse davvero minacciato la vita. Gli accusatori cercarono perciò di convincere con tutte le loro forze l'opinione pubblica ed il tribunale che esistevano anche le vittime dei melanconici, una cosa quasi impossibile da dimostrare, vista la debole percezione della violenza familiare che aveva all'epoca la società.

Parole chiave: melanconia, violenza, vittime, divorzio, Seicento – Settecento, Carniola, Trieste, Europa centrale

Znotraj obsežne govorice nasilja je najbrž ena najbolj bolečih in obenem prikritih točk nasilje znotraj družin. Kot eden vzvodov nasilja je svoje vedno prispevalo tudi duševno zdravje žrtve in storilcev. Skozi zgodovino so se oblikovali mehanizmi za preprečevanje tovrstnega nasilja in nadzorovanja posebnih duševnih stanj, ki so v osnovi seveda temeljili na prisili sodnih oblasti. Vsako javno procesiranje družinskega nasilja pa je (bilo) odsev kompleksnih (ne)pojmovanj povezanosti nasilja kot posledice politično-karierističnih, značajskeh, medzakonskih in sorodstvenih razmerij moči, hierarhij in širših kulturnih dejavnikov. V tem prispevku želim opozoriti na nenehni preplet duševnih težav in nasilja; natančneje, v ospredje postavljam problem posledice lažjih duševnih težav v družinskem življenju. Vprašanje se glasi: ali je bila recimo depresija ("melanholija"), ki je bila nominalno ena najpogostejših duševnih deviacij v "starem redu", nekdanj sploh obravnavana kot počelo in upoštevanja vreden element nasilja ali ne; kako je vplivala na družinsko patologijo in družbene percepcije nasilja, če sploh? To bom poskušal prikazati z na videz banalno zgodbo o razkrojevanju zakona kratkotrajnega glavarja in predsednika Komerčne intendance za Avstrijsko primorje (*Intendenza Commerciale dell' Littorale Austriaco*) Wolfa Sigmunda grofa Gallenberga in žene Jožefe Marije grofice Sinzendorf v letih 1734–1742. Usoda zakonske zveze Gallenberg je pravzaprav zgodba o skoraj vseh možnih razlogih za zakonski polom – o nasilju, bolezni, pretvarjanju, karierizmu, pohlepu, materialnih stiskah, nekompatibilnosti značajev, o nesposobnosti sprijaznitve z novimi političnimi in gospodarskimi paradigmi itd.¹

Zgodba: sredi maja 1742 se je komaj triindvajsetletna Jožefa Marija grofica Gallenberg, roj. grofica Sinzendorf, odločila končati svoj zakon. Prek odvetnika je na ljubljanski škofiji vložila zahtevo za "ločitev od mize in postelje zaradi sovraštva in ogroženosti življenja" (NŠAL, Konz.prot. 2, pp. 573–574), od svojega moža Wolfa Sigmunda.² Zakon je dejansko razpadel že jeseni 1740, ko možu, ki je samovoljno resigniral na funkcijo predsednika Komerčne intendance ter civilnega in vojaškega glavarja v Trstu, kljub njegovim prošnjam ni sledila v Ljubljano. Po nekaj tednih samevanja v Trstu je odšla k tastu v Mekinje, kmalu nato pa k materi in dedu na rodni Dunaj.³ V začetku leta 1741 je začela bitko za premoženje in preživnino pred

1 Podrobna zgodba je v moji knjigi "O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740", ki je izšla poleti 2004 (po oddaji tega prispevka) v Kopru kot 37. knjiga v zbirki *Annales*.

2 Wolf Sigmund Anton Jožef grof Gallenberg, prvorojenec Seifrida Baltazarja in Marije Antonije Charlotte, se je rodil v Ljubljani 19. 3. 1707 (Schiviz, 1905, 45).

3 Ded Filip Ludvik Vencelj grof Sinzendorf (1671–1742) je bil v tem času avstrijski dvorni kancler. V letih 1699–1701 je bil cesarjev odposlanec v Franciji. Kot diplomat cesarjev Leopolda I., Jožefa I. in Karla VI. je sodeloval pri najvažnejših meddržavnih sporazumih (na kongresu v Utrechtu leta 1711 in Soissonsu leta 1728, poroki Marije Terezije itd.). Leta 1705 je bil imenovan za drugega dvornega kanclerja Avstrijske dvorne pisarne, leta 1715 pa je napredoval v prvega kanclerja, zadolženega za zunanje zadeve. Kanclerjeva hčerka Marija Jožefa Ana (1700–1762) je bila poročena z daljnim sorodnikom Francem Venceljem Sinzendorфом iz ernstbrunske linije. Imela sta več otrok: Marijo Ano

posvetnimi institucijami. Iz protokola procesa (NŠAL, Konz.prot. 2, pp. 576–607) so razvidne vse travme, ki so izhajale iz njunega zakonskega življenja:

Mož noče ločitve, vendar z ženo tudi ne želi živeti po plemiški maniri. Tožnica je vseskozi upala, da jo Sigmund želi imeti ob sebi, saj je zahteval, da pride živeti k njemu v Ljubljano. Primer Sigmundovega nerazumevanja žene je bil celo fizični napad nanjo. Sigmund se z Jožefo ni poročil iz ljubezni, pač pa da bi prek nje prišel do funkcije kranjskega deželnega glavarja, nato pa se je je nameraval otresti. Zato je prišlo do sporov v skupnem življenju. Mož je melanholik. Že na Dunaju je izjavil, da bo Jožefo nekoč ubil, čeprav ga je ona potrpežljivo prenašala. Iz mnenja zdravnika dr. Baronia izhaja, da je Sigmund "hipohonder". Po pričevanju drugega zdravnika, ki je bil s Sigmundom v Salzburgu v času njegovega študija, toženi trpi za boleznijo, zaradi katere zapada v besnilo. Leta 1740 je mož iz Trsta odšel pod pretvezo, da se bo kmalu vrnil, a je ostal v Ljubljani. Ločitev je nujna zaradi moževega sovraštva in obstoječe nevarnosti za Jožefino življenje; v zakonu ni ljubezni, nesoglasja pa so tudi med obema rodbinama. Sigmund in njegov odvetnik sta seveda vsemu temu oporekala: odvetnik ugotavlja, da je Jožefa odšla na Dunaj na svojo željo, da bi živela srečno, ne pa zaradi moževega sovraštva. Navedena pisma dokazujejo zgolj zakonsko ljubezen. Dalje: je očitana melanholija tudi sovražna? Če ne traja dolgo – je sploh potrebna ločitev? Ne! Ker torej sovraštva in groženj ni bilo, ločitev ni mogoča. Dolžnost dobre žene je, da skrbi za moža melanholika, ga tolaži, ne pa jezi. Če je Sigmund nagnjen k trpljenju, zakaj potlej ni zaprt?

Ker Jožefa ni v popolnosti dokazala, da mož ogroža njeno življenje, so sodniki od nje zahtevali, da se mora vrniti k njemu. Pristavili pa so pogoj, da ji mora Sigmund poprej jamčiti varno življenje. S tem so dejansko, a ne tudi pravno, potrdili precejšen del obtožnice in Jožefi omogočili začasno ločeno bivanje. Zakonca sta vsak posebej vložila priziv, toda že 11. 5. 1743 je Jožefa umrla v nekem samostanu na Dunaju (WSLA, Totenbeschauprotokolle, 11. 5. 1743).

Obe na sodišču julija 1742 predstavljeni resnici o razpadu zakonske zveze sta bili pričakovano izključujoči in resnica ni razvidna. Iz protokola je povsem jasno le, da sta med zakoncema Gallenberg že od začetka skupnega življenja vladala neskrita odbojnost in sovraštvo, oboje pa je bilo obogateno s psihičnim, celo fizičnim nasiljem nad Jožefo kot posledico moževega duševnega bolehanja.

Sigmund je izhajal iz družine, iz katere je v prejšnjih generacijah izšlo veliko najpomembnejših kranjskih politikov. Njegov ded je bil namestnik deželnega glavarja, stric pa vse do leta 1733 glavar in obenem predsednik oz. intendant in glavar v Trstu. Po njegovi smrti je ambiciozni Sigmund pričakoval, da ga bo deželni knez

Jožefo Maksimilijano (1718–1743), Marijo Ano Jožefo Katarino (roj. 1720), Filipa Ferdinanda (1721–1742), Janeza Nepomuka, Franca Vencija (1724–1792), Filipa Jožefa (1726–1788), Antona (1728–1757) in Walburgo (Wurzbach 35, 20–22; Fellner, 1907, 58–59, 161–167; Walter, 1938, 11 sl.; Pečar, 2003, 66).

(cesar Karel VI.) imenoval vsaj za začasnega deželnega namestnika, če že ne kar takoj glavarja, vendar je po krajšem političnem spopadu v Ljubljani ostal brez vsakršne ugledne službe. Ker je bila rodbina že zelo zadolžena in ker bi lahko le z vplivnim patronom prišel do glavarstva, se je leta 1734 poročil z vnukinjo enega najvplivnejših habsburških politikov, avstrijskega dvornega kanclerja Filipa Ludvika grofa Sinzendorfa. Precej mlajšo ženo je ob tem obravnaval le kot sredstvo za dosego cilja in se že leta 1737 z njo zapletel v mučen konflikt: žena mu je očitala, da jo je udaril, sam pa je nasilje zanikal. Leta 1739 mu je vplivni ženin ded le izposloval imenovanje za tržaškega glavarja in intendanta "Komerčne intendance za (Notranje) Avstrijsko primorje" (*Intendenza Commerciale del Littoralia*). Toda te pomembne funkcije, na kateri naj bi ponovno oživil zunanjo trgovino med habsburškimi deželami in evropskimi pomorskimi velesilami, ni maral (Šorn, 1959, 152–154; Cusin, 1932, 124; Šorn, 1984, 52; Faber, 1995, 33–34; Gasser, 1997, 105–107). Kot tipičen deželni politik in tradicionalist ni upošteval reformnih idej dunajskega dvora, sploh pa ni maral zapustiti rodne Ljubljane in oditi v Trst. Po dolgotrajnem obotavljanju se je spomladi 1740 začel previdno sklicevati na svojo melanholijo, zaradi katere menda ne more živeti v Trstu, kjer za nameček vlada še njegovemu zdravju neugodna klima. S tem pa se je odpravil na pot, kjer je tvegala kvalifikacijo službene nesposobnosti. V začetku maja 1740 je skupaj z očetom Seifridom in po nasvetu prijateljev od kranjskega glavarja Saurau zahteval uradno mnenje, ali je zaradi zdravstvenega stanja sploh sposoben za službo. Glavar je 22. 5. dal prvo poročilo Notranjeavstrijski vladi. Menil je, naj Sigmund najprej sanira svoje zdravje, o čemer se kaže posvetovati z zdravniki; in to ne le o tržaškem zraku, pač pa tudi o vročih poletjih. Saurau pa nikakor ni bil za Sigmundovo odpustitev od službe (AS Gr. Dol, fasc. 131, pp. 300–304). Naslednje glavarjevo poročilo z 2. 6. za Sigmunda ni bilo več tako ugodno. Ugotovljeni so bili sicer objektivni zadržki za nastop službe, toda Sigmundove "lastnosti" naj bi bile zanesljive; njegovo rojstvo in vzgoja ne dopuščata manipulacije (laganja), in zdravniški konzilij je ugotovil, da odhod v Trst ne bo oviral zdravljenja" (AS Gr. Dol, fasc. 131, pp. 305–308).

Sigmund je igral na melanholično karto še naprej in odšel v Trst šele 27. 7. 1740. Že 12. 8. pa je tamkajšnji komerčni svetnik Franc Henrik pl. Raigersfeld prvič opozoril dunajskega predstojnika na Sigmundovo naraščajočo depresivnost in možnost njegovega odhoda.⁴ V začetku septembra se je začela odločneje boriti z moževim razpoloženjem tudi žena Jožefa, ki je na pomoč priklicala tudi Sigmundovega ljubljanskega spovednika. Raigersfeld in javnost sta še vedno menila, da Sigmund ni zares bolan, pač pa da ima le "neko fikcijo" (AS Gr. Dol, fasc. 199, pp. 181–182).

4 Prepis Raigersfeldovega pisma z 12. 8. 1740: "Zagotavljam Vam, da tako pogosto toži in vzdihuje, da se mi trga srce. Moral sem mu obljubiti, da ne bom odšel – tudi če dobim ukaz ... Če bo grof tu ostal sam in brez tolažbe, bo padel v tako melanholijo, da bo trpela služba! ... Če se bo zgodilo kaj hudega, ne bom nosil krivde ..." (AS Gr. Dol, fasc. 199, pp. 141–143).

Pozneje je celo opozoril: "Kot sem opazil, upa, da mu (plača, op. D. K.) ne bo odvzeta, če bo le dokazal, da mu tukajšnji zrak škoduje ... Zato je že v začetku pripeljal s seboj iz Ljubljane ljubljanskega mestnega zdravnika Friderika Maksimilijana Baronia in mu celo dajal plačo, da bi mu ta dal potrdilo, da tukajšnjega zraka grof ne prenaša". Toda: "Po mojem mnenju pa mu to ne bo pomagalo, saj je zdravnik meni in drugim že spočetka dejal, da zrak v nobenem primeru grofu ne more škoditi. Zato ne vem, kako bi po povedanem lahko izdal kontradiktorno potrdilo. Temu nasprotujeta tudi njegovo dobro zdravje in fizionomija, zdravnik pa je tujec, ki ne more soditi o tukajšnjem zraku." (AS Gr. Dol, fasc. 199, pp. 190–191). Brez ozira na nasprotovanje žene, očeta, na nejevero sodelavcev in javnosti pa je Sigmund 21. 9. odšel v Ljubljano. Cesarju in ministrom je poslal več podobnih odstopnih izjav, ki imajo skupno točko – "melanholijo" in nevzdržno tržaško vreme kot vzrok enostranske prekinitve službovanja. Osramočena žena pa mu ni sledila, pač pa je čez nekaj mesecev odšla k tastu v Mekinje, nato pa na Dunaj in z njim decembra 1740 prekinila vse stike.

Prvo vprašanje, ki se nam zastavi na tem mestu, je, kaj je v prvi polovici 18. stoletja "melanholija" sploh pomenila in zakaj se je neposlušni funkcionar izgovoril nanjo, ne da bi tvegala nevarne oznake duševnega bolnika? Od antike je melanholija označevala sklop duševnih težav, ki so jih obvladovali žalost, strah, brezvoljnost, osamljenost. Po Hipokratovi in Galenovi doktrini ter srednjeveški humoralni patologiji jo povzročajo motnje ravnovesja štirih telesnih sokov (krvi, sluzi, rumenega in črnega žolča). Pare črnega žolča (od tod tudi grško ime za melanholijo) se dvignejo ter škodijo vranici, možganom in srcu, in v skrajni obliki rezultirajo celo v blazenju in haluciniranju. Melanholija je bila obravnavana tudi kot tip človeške narave, eden štirih "temperamentov". Začetnik astrološko-psihološko-antropološke teorije je bil humanistični platonist Marsilio Ficino (1433–1499) z delom *De vita libri tres* (1482/1489). V njem je spoznal *humor melancholicus* za telesni vzrok božanskega razsvetljenja, manijo pa za nevarno predstopnjo blaznosti. Med humanisti so se hitro uveljavili njegovi nauki, da melanholija pod vplivom planeta Saturna, ki spreminja "ravnovesja" v telesu (zaradi sprememb črnega žolča v vranici), s sluzom, hladom in mokroto vpliva na možgane in povzroča srečo/nesrečo; svoje prispevajo tudi flegmatičnost, preveč spanja, neprimerno (preobilno) prehranjevanje itd. Saturn pa lahko celo ustvarjalno deluje na intelektualce, umetnike in politike: po Ficinu naj bi bile skoraj vse izjemne osebe melanholiki. Ta teorija je imela uspeh predvsem zaradi povečanja profanosti in svobodnosti družbe ter razvoja neoplatonističnih smeri v medicini v 16. stoletju. Zato so se začeli posamezniki označevati za melanholike, kadar niso dorasli najrazličnejšim življenjskim izivom (LexM 5, 211–212 – geslo "Humoralpathologie"; LexM 8, 533–534 – geslo "Temperamentenlehre"; Minařik, 1971, 82–83, 104; Ficino, 1996, 5–33 (I. knj., 3.–7. in 18.–24. pogl.); Lipič, 1834, 603; Panofsky, 1971, 156–159, 165–168; Foucault, 1998, 85 sl.; Tersch, 1997, 130 sl.).

V 17. in v začetku 18. stoletja je medicina dopolnila humanistično definicijo melanholije. Problem ni več tičal le v črnem žolču in gosti krvi, pač pa je bil bistven njun vpliv na um. Zdravniki so začeli razlikovati med materialnimi in nematerialnimi vzroki za melanholijo. Med slednjimi so najbolj vplivali strah, velike nesreče, ki povzročajo kolektivno malodušnost, to pa se kaže v fatalizmu, "melanholiji" in na koncu celo v blaznosti. Tu pa tam je bilo v 17. stoletju slišati mnenje, da daljša odsotnost mož žene vodi v žalost in melanholijo (Delumeau, 1987, 159–169; Foucault, 1998, 88–89). Zakaj ne tudi mož? Ker je ženska v vseh pogledih slabotnejše duševne in fizične konstitucije in brez moškega nadzora ne more živeti pošteno in zdravo; navsezadnje je že Albrecht Dürer v svojem slavnem delu "Melanholija I" personificiral melanholijo v ženskem liku. Prava "melanholija" je predvsem "nematerialnega" tipa. Njene žrtve so občutljive osebe, take, ki so npr. izgubile premoženje in ljubljene osebe. Poseben tip je "hipohondrijska melanholija", ki je še najbolj podobna današnji depresiji, saj jo spremljajo žalost, osamljenost, molčečnost, pacient pa se ne zaveda sprememb. Njen antipod je "veseljaška" melanholija (*moria*, t. j. manija), kjer se pojavlja izrazito fantaziranje, nespečnost, hiperaktivnost ipd.; vse to pa lahko pripelje do brezumja. Moralna (duševna) melanholija je vedno nevarnejša od materialne, saj slednja tiči le v telesu, ne pa v glavi, zato je tudi zdravljenje prve bistveno težje. Pri tej zdravila ne pomagajo, pač pa predvsem psihoterapija (*cura melanholiae moralis*); pri drugi delno pomaga puščanje krvi, predvsem pa zdravila, ki očistijo kri in črni žolč (geslo "Schwermuth" v: Zedler, 1743, stolpci 463–472; Foucault, 1998, 105 sl.).

Zaradi tako široke definicije in individualne percepcije je imela "melanholija" skorajda po potrebi mavrično podobo. Ni bila le izraz brezvoljnosti, otožnosti, deliričnosti in povečanega strahu, lahko je bila hudobna zaviralka ljubezni, agresivna ljubosumnost, resigniranost nad partnerjem ali celo nedolžna zasanjanost v trenutkih sreče (Tersch, 1997, 149 sl.; Foucault, 1998, 85).⁵ Vsekakor pa je bila "melanholija" v baroku lahko dojeta tudi drugače – kot bizarno vedenje na meji norosti:⁶ ko je npr. Raigersfeld leta 1759 v svojem dnevniku pisal o paranoji Wolfa Sigmunda grofa Lichtenberga, ga je na splošno sicer označeval za "melanholika", a tudi že za "ubo-

5 Ko se je npr. leta 1753 skoraj petdesetletna vdova Julijana grofica Thurn poročila z vdovcem Jožefom Viljemom grofom Barbo-Wachsensteinom, je Raigersfeld brez slabega namena zapisal, da je bila "mlada" žena na poročnem sprejemu po obredu "melanholična" (Dnevnik v: AS Gr. Dol, knj. 166, p. 468).

6 Leta 1747 se je npr. Raigersfeld razpisal o nekoliko drugačnem melanholiranju funkcionskega kolege Jožefa Dominika barona Egka. Ko je bil ta imenovan za svetnika apelacijskega sodišča v Ljubljani, je baje na Dunaju padel v takšno *melancoley*, da je odšel v Gradec in "se obnašal, kot da bo izgubil razum" (*sinnen verluhren solte*). Torej po sodbi javnosti še ni znorel, je pa bil blizu te sreče. Nato je odšel v Ljubljano, še naprej melanholiral in skoraj onemel. Tak je bil do poroke z baronico Mengen na Dunaju. Potem je nenadoma začel govoriti, "tako da danes še preveč govori", je Raigersfeld opisal srečni konec (AS Rok., I/47r, Notata Raigersfeld I, p. 123).

gega norca". Tako ubogega, da je njegovo ženo imel za *nesrečno žrtev* moževе norosti (AS Gr. Dol, fasc. 199, pp. 420, 534–535). Benigno melanholiranje je v istem okolju torej še vedno ohranjalo dvojčico z istim imenom, a drugim (maničnim) značajem – v bistvu že norost oz. otipljivo "nenormalnost". O tem je govorila tudi terezijanska zakonodaja iz leta 1769, ki je *allzugrosse Melancholey* razlikovala od *Gebrechen [der] Vernunft* (CCTh, čl. 93, § 2). Obenem je bil termin vedno primeren v kočljivih situacijah, ko že blaznega (predvsem plemiča) le ni bilo primerno javno označevati za norca.

Sodeč po svojih besedah in ravnanjih ter komentarjih znancev je Sigmund Gallenberg imel res nekaj manično-depresivnih simptomov, ki jih še danes zaznamuje simptom melanholičnosti kot le ena od (blažjih) faz duševnih motenj (Zalokar, 1985, 40 sl.; Psihijatrija, 1986, 301–315, *passim*).⁷ Nikakor pa ni bil psihotik, saj resnična psihoznost ni nikoli igrana, njeni simptomi so hujši, sploh pa ne načrtovani. Najbrž je imel že v mladosti težave z depresijo, saj je celo sam cesarju pozneje pisal: "*Moj melancolisches temperament, s katerim sem prišel na svet ...*" (AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 61), pri čemer je najbrž mislil na depresivna stanja. Toda po ženinih navedbah iz leta 1742 je imel že v času študija v Salzburgu (1724–1727) napade "besnila", ko naj bi ga že zdravili. Toda Sigmundove težave so bile v virih in dejanjih zares opazne le v letih 1739–1740, bržkone kot normalna stresno-depresivna reakcija zaradi pritiskov okolice v neljubi odhod v Trst. Po pripovedovanju znancev je bil v času kratkotrajne tržaške službe depresivno paničen, prestrašen, žalosten, pesimističen, nezadovoljen, brezvoljen in "nemirnega duha".⁸ Jeseni 1740 je npr. stokal, da ni vreden časti in zaupanja dvora, a vendarle pričakoval tolažbo v stiski. Oktobra je pisal, da raje umre, kot da bi se vrnil v Trst, "čeprav ne verjamem, da je božja volja, da bi si sam kaj storil"; tudi kanclerju Sinzendorfu je odkrito namigoval na samomor (AS Gr. Dol, fasc. 131, pp. 320, 342). Po drugi strani je bil (v pismih) gostobeseden. Od izgube začasnega namestništva na Kranjskem leta 1733 je okolico obtoževal zarote proti sebi. Tožaril se je z vsem žarom in z vsemi. Do žene je baje že pred in med poroko čutil odpor, kar pa verjetno kaže le na pogost in prehoden sindrom mizogamnosti tik pred vstopom v zakonsko zvezo. Pozneje je ženo obtoževal, da ga ne ceni in ne razume, ovaja svojim sorodnikom itd., skoraj istočasno pa je vsenaokrog zagotavljal, da jo ljubi. Medtem ko je žena na konzistoriju trdila, da jo je vse od poroke leta 1734 napadal in ji grozil z ubojem, jo je on od leta 1737 nenehno prepričeval, da je nikoli ni udaril in da jo ljubi. Res pa jo je materialno zanemarjal (le) v Trstu jeseni 1740, ko je žena vztrajala v mestu, medtem pa tašči zagotavljal, kako zelo se trudi zagotoviti ženi udobno življenje.

7 Za nasvete in opozorila se iskreno zahvaljujem dr. Juriju Zalokarju.

8 Cesaričinega spovednika patra Pittermana je Sigmund v pismu z dne 10. 10. 1740 opozoril na njegov spregled njegovega počutja v Trstu: "Vi, ki ste spoznali moj strah (*horror*) v Trstu v *moji najgloblji biti*, in veste za silo, zaradi katere ... sem se odločil (za odhod, op. D. K.) (prepis pisma v: AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 278).

Vsi ti simptomi pa še ne potrjujejo resnega bolezenskega stanja – ne danes, celo ne nujno v paradigmah 18. stoletja. Morda najbolj verjetno je, da se je Sigmund, zares prizadet zaradi kariernih porazov, ki pa so bili v osnovi predvsem odsev nesposobnosti reševanja konfliktov, po izgubljeni bitki za kranjsko glavarstvo leta 1739 uprl cesarjevi in ministrski volji in škandalozno vedenje preglasil s potenciranjem svojega zdravja. Za razmišljanje o izigranju medicine je precej znamenj. Zunanja analiza njegovih pisem iz let 1739–1741 npr. kaže preiščeno piščeve poze: njegova pisava je bila vedno urejena in mirna; tudi ko je razglašal melanholičnost in emocije, je pisal brez sledov joka in prekinitev. In končno: zavidanja vredno prisebnost je pokazal že jeseni 1740, ko je med vnetim prepričevanjem žene in znancev istočasno nadvse razumno komuniciral s podrejenimi in znanci. Morda je glavni pomislek pri presoji verodostojnosti njegove "bolezni" v tem, da je v nasprotju z drugimi (zgoraj) opisanimi primeri iz Raigersfeldovega dnevnika Sigmund javno priznaval svojo "bolezen", česar pa pravi bolnik (tudi depresivnež) praviloma ne počne, pač pa svoje stanje zanikuje oz. se ga ne zaveda. Zato najbrž ni povsem napačna domneva, da je svoje resnične in zaigrane depresivne simptome pozno-baročne melanholije zavestno usmerjal v tirnice tedanje medicinske doktrine in se pri tem skrbno izogibal znakom tiste "melanholije", ki je bila že v sorodu z norostjo.⁹

Pa je bil Sigmund v "melanholiranju" inovativni posebnež ali morda zgolj dedič očeta Seifrida? Z dilemo o dednosti duševnih težav se je že leta 1740 ukvarjal deželni glavar grof Saurau, ki je bil junija 1740 po posvetu z zdravniki skoraj prepričan, da je taka (duševna, op. D. K.) bolezen tudi pri "nižje rojenem osebkcu" malo verjetna, ker v Sigmundovem življenju ni bilo vzpodbujevalnih faktorjev, npr. prostitucije in bolezni, saj bi družba vedela za to bolezen. Saurau je zato tudi na podlagi mnenja zdravniškega konzilija menil, da pri Sigmundovih zadržkih za odhod v Trst sploh ne gre za bolezen (AS Gr. Dol, fasc. 131, pp. 305–306)! Iskanje dednosti je temeljilo na medicinski doktrini, ki je menila, da dedne melanholije skoraj ni mogoče ozdraviti, saj izvira iz materinega telesa (geslo "Schwermuth" v: Zedler, 1743, stolpec 472). V resnici je bil oče Seifrid v nasprotju z dejavnim sinom eden tistih aristokratskih brezdelnežev, ki so prepričani, da bodo kmalu umrli. Slabo telesno počutje glede na prehranjevalne, higienske in bivanjske navade v tistem času seveda ni bilo nenavadno (Chaunu, 1977, 181). Tudi Sigmundova tašča Jožefa Sinzendorf, ki je bila le sedem let mlajša od zeta, je temu leta 1736 na dolgo razlagala o svojih zdravstvenih problemih (AS Gr. Dol, fasc. 155, p. 737). O baročni obsedenosti z zdravjem se zlahka prepričamo tako iz Molièrove karikature namišljenega bolnika kot npr. iz pisem baronice Coraduzzi svoji hčerki s konca 17. stoletja, ki je nenehno tožila o svoji bolezni (protinu), zaradi katere je "zapuščena od vseh" precej časa preživela v postelji. Cora-

9 Po oceni psihiatra dr. Jurija Zalokarja. Zaradi objektivnih ovir (časovne distance, neprisotnosti opazovanca, omejenosti rekonstrukcije dejanj na podlagi pisnih virov itd.) je ocena seveda lahko le približna.

duzzijeva je še bolj eksplicitno kot Seifrid in Sigmund menila, da je svoje zdravje že žrtvovala Bogu in da ve, da ne bo nikoli več zdrava (Merkù, 1980, 21 sl.). Vsekakor je bilo v tesni zvezi s poznobaročno "melanholijo" Seifridovo notorno vdajanje božji milosti. Sodobniki so v 17. stoletju poskušali znanstveno pojasniti religiozni strah, ki so ga imeli za pravo obsesijo (Delumeau, 1986, 464 sl.). Vsakodnevno spremljanje zdravstvenih težav sosedov in sorodnikov, pogosto umiranje otrok, finančni problemi in izguba mlade žene so očeta Seifrida zanesljivo spreminjali v zmernega hipohondra (v današnjem smislu), obenem pa tudi v blagega melanholika po tedanji in današnji doktrini. S takim "bolnikom", kot se nam Seifrid kaže vse do smrti v izjemnem petinosemdesetem letu starosti (leta 1760), si sin Sigmund med odraščanjem ni mogel pomagati; je pa pri njem dobil verno sliko "melanholika, ki jo je pozneje lahko posnemal.

Da Sigmundova melanholična poza ni najbolj verodostojna celo v smislu 18. stoletja, je proti njegovim željam sodila tudi okolica. Kot prepričani bolnik je Sigmund spomladi 1740 izbral za osebnega zdravnika Ljubljancana dr. Friderika Maksimilijana Baronia pl. Rosenthalla, ki pa je dokaj častno odigral svojo vlogo. V svojem poročilu, sestavljenem v Trstu 14. 9. 1740, se je naslonil na iatrofizično doktrino, ki je po zgledih modnega humoralnega patologa Thomasa Sydenhama potrjevala neravnovesje telesnih sokov, vpliva spremembe podnebja in vremena ter socialne elemente kot (so)povzročitelje strupenih izparevanj (Borisov, 1977, 51–53, 129–133, 145; Borisov, 1985, 174 sl., 199–201).¹⁰ Zdravnik pa pacienta ni diagnosticiral za klasičnega "melanholika", pač pa za "hipohondra", za čigar resne težave ni moč najti jasnih vzrokov. Ker pa je bil pacient prepričan, je zapisal, da so za tegobe krivi neugodni vetrovi, in so zdravniki že dolgo vedeli, da je terapevtsko neplodno ugovarjati duševnemu bolniku, je Baronio zaključil, da bi bilo za ozdravljenje najbolje zamenjati okolje (AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 656 in fasc. 204, pp. 487–488). To pa je bil že stoletja eden glavnih ukrepov proti melanholiranju.¹¹ Baronieva

10 Tako definicijo je sredi 18. stoletja vseboval na Kranjskem znani "Grosses und Vollständiges Oeconomisch- und Physicalisches Lexicon (gesli "Complexion" v: Oec. Phys. Lexicon, 1750, 1273, in "Melancholey" v: Oec. Phys. Lexicon, 1754, 725–727).

11 Baronievo mnenje s 14. 9. 1740: "Grofa Gallenberga sem začel zdraviti pred šestimi meseci. V tem času sta bili ugotovljeni neurejenost in temperamentnost, ki sta ga prikovali na posteljo. Diagnoza: *hypochondriaca*, spremljana z velikimi duševnimi težavami. Stanje se je brez vzroka poslabšalo, ko je (prvič, op. D. K.) odšel v Trst. Misil je, da je vzrok veter v pristanišču. Ugotovil sem, da to ni verjetno, zato je ob vrnitvi v Trst želel, da grem z njim, da ugotovim, ali mu zrak le ne škodi. Res je preteklo že 50 dni, odkar sem v Trstu z vsemi potrebnimi zdravili. Brez večjih ovir sem se posvetoval z drugimi tržaškimi zdravniki. Na pacienta to ni imelo učinka, temveč je bil v strahu, da bo kmalu umrl, in želel izboljšanje. Posebej v času, ko pihajo zahodni vetrovi (*vulgo tramontam*), ki Tržačanom škodijo z *natura melancholica*. Mnenje se torej glasi: veter nikakor ne pripomore k ozdravitvi pacienta, kar je sicer nujno, saj zaradi mestne lege manjkajo vse druge stvari, ki bi pripomogle k okrepitvi duha." Tudi Raigersfeldu idr. v Trstu je Baronio večkrat zatrdil, da zrak v nobenem primeru *ne škoduje* grofovemu zdravju (pismo svetniku Schwandtnerju s 23. 9. 1740 v: AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 192).

oznaka ("hipohondrija") je bila po nauku iz prve polovice 18. stoletja pravzaprav sopotnica melanholije¹² in je ustrezala Sigmundovim problemom, izmišljenim ali ne. Ker pa uradni diagnostik ni izrecno prepoznal "melanholije", le-te kljub Sigmundovemu zatrjevanju jeseni 1740 nihče ni hotel povezati z njegovim odporom do Trsta. Ker torej po merilih javnosti in medicine Sigmund ni bil brezupna žrtev melanholije, temveč v najslabšem primeru hipohonder druge stopnje, ni bil upravičen do samovoljne zapustitve službe in upiranja cesarjevi milosti, pač pa le do primerne diete in duhovne tolažbe. Tudi Raigersfeld je bil septembra 1740 prepričan, da Sigmund pač ne more biti pravi "melanholik", pač pa ima le neko obrobno fikcijo, ki vsekakor *ne more dolgo trajati* (AS Gr. Dol, fasc. 199, p. 181). V tem sta se mu pridružila Jožefa in nekaj pozneje še kancler Sinzendorf z glasno nejevero, kako sta lahko klima in Trst *v tako kratkem času* škodovala Sigmundovemu zdravju (AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 766), saj se je Sigmund že maja 1740 zgovarjal na slab vpliv (vroče) tržaške (poletne) klime, poleti 1740 krivil osvežujoči severozahodni veter (tramontana), medtem ko zimskega in pomladanskega vremena, ki pa še zdaleč ni tako ostro kot v Ljubljani, niti še ni izkusil. Zato je tudi tašča oktobra 1740 dvomila o tržaškem zraku kot vzroku zetovih težav (AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 798). Sigmund pa je to tašči nato celo posredno potrdil.¹³

Čeprav je žena Jožefa že več let spremljala njegove depresivne napade in afektirane verbalne grožnje, češ da jo bo ubil (AS Gr. Dol, fasc. 131, pp. 747–749), in njegovo vedenje spravljala v isti koš z neškodljivo melanholijo, je po Raigersfeldovih omembah iz začetka septembra 1740 njena zmedenost kazala, da je že dru-

12 Že dolgo so vzroke zanjo iskali v "vranični oteklini", bila pa naj bi bolezen učenjakov. Negativno na pojav vplivajo preobremenjenost z delom, pa tudi kisle jedi in premalo zaužitih tekočin, zaradi česar se telo napihne. V Sigmundovem času so že ločili med tremi stopnjami hipohondrije. Pri prvi pacient toži le nad strahom, za katerega ne pozna vzroka, in napihnjenim trebuhom, v celoti pa je še zdrav, ima apetit in normalno spi. Pri drugi stopnji se njegov strah poveča, mučita ga težka sapa in hitrejše bitja srca. Zaradi stalnega strahu se vanj naseli žalobnost, drobne probleme si zamišlja kot nerešljive, je pa še vedno zdravega razuma in težave niso stalne. Hude težave napočijo šele pri tretji fazi, ko se pojavi vročina in nastane vranična bolezen, če se zgornjim težavam pridruži melanholija. Eni so "sedež" bolezni iskali v vranici, drugi v zlati žili in nečisti krvi, tretji v želodcu in črevesju. Vsekakor pa je bila melanholija s hipohondrijo povezana. Vse pa se lahko konča z norostjo, tako kot npr. pri grofu Lichtenbergu. Bolniki, ki zapadejo žalosti in strahu, pa naj se zdravijo predvsem z duhovno tolažbo, dolgim spanjem, mirom ipd. (geslo "Hypochondrisches Ubel" v leksikonu Johanna Heinricha Zedlerja, 1735, stolpci 1479–1487).

13 "Na Vaš očitek, da imata dunajski in ljubljanski zrak enak učinek (odgo varjam, op. D. K.): res, to se je zgodilo, odkar *sem vedel*, da me silijo v Trst, in *sem predvideval*, kako bo z menoj," je nepredvidno priznal tašči, da ne gre za klimo, pač pa za odpor do tržaške službe. In še enkrat zatrdil: "Ne glede na to pa ne na Dunaju ne v Ljubljani česa takega nisem doživel, niti nisem bil v takšni nevarnosti kot v tistih dveh mesecih v Trstu. Dokaz za to je stanje, v kakršnem sem sedaj." (osnutek pisma z 10. 10. 1740 v: AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 329). Podobno priznanje uravnovešenosti je tudi v Sigmundovem pismu patru Pittermanu istega dne: "Med dvema slabima (možnostma, op. D. K.) *sem moral izbrati* manj slabo, če sem si hotel podaljšati življenje in rešiti dušo" (prepis v: AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 277).

gače dojemala moževe izbruhe. Delala je vse, da bi mož ostal "pri dobri volji" (AS Gr. Dol, fasc. 199, p. 179). Jožefin odnos do moža je dokaj hitro prešel od zaskrbljenosti, prepričevanja, "ljubezni in dolžnosti" v začetku oktobra 1740 (AS Gr. Dol, fasc. 131, pp. 695, 698, 701–705, 706–709, 711–713) do sramu, žalosti in popolne resigniranosti nad možem, kot jo je prvič izkazala 14. 10., ko Trsta nikakor ni želela zapustiti (AS Gr. Dol, fasc. 131, pp. 714–716). Otipljiva žrtev Sigmundove "melanholijske/hipohondrije" in tržaške afere sta tako postajala, kot so na glas ali med vrsticami ugotavljali vsi Sigmundovi korespondenti, predvsem Sigmundova in Jožefina osebna in družinska *čast*. Sigmund pa se je ne glede na vse vedno imel za "častnega" in je npr. ženi že leta 1737 ostro prepovedal kakršno koli nadaljnjo preizkušanje te vrhovne vrednote (AS Gr. Dol, fasc. 131, pp. 674–679). Tudi grof Saurau je maja 1740 jasno opozoril: "Grofa Gallenberga se v takem zdravstvenem stanju ne sme prizadeti. Zato naj se ne potencira tisto, kar mu ni v prid, saj storjenega preudarca ni mogoče zlahka izbrisati" (AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 304). Zato se Jožefa in Sinzenborfi jeseni 1740 niti niso pretirano ozirali na posledice Sigmundovega neverodostojnega melanholidiranja v zdravstvenem smislu, pač pa predvsem na svojo čast. Tako nas je kvazipsihiatrično seciranje Sigmundove bolezni prestavilo v socialni kontekst duševnih bolezni. V resnici je Sigmundova čast imela hude posledice. Medtem ko je z drugo poroko leta 1745 v javnosti normaliziral svoj družbeni položaj, so karijerne posledice njegove tržaške afere ostale dlje. Da bi rešil kariero, se vsaj zunaj domačih sten ni nikdar več igral z melanholijo, saj je že leta 1741 moral spoznati, da si je s tržaško afero za zmeraj zaprl vrata do deželnega glavarstva, z gospodarskim položajem pa izgubil še vse materialne vzvode za uspešno kariero. Sigmundova tržaška resignacija je ostala v dolgem spominu kranjskih in dunajskih političnih krogov, zato je v naslednjih desetletjih lahko posegal le za manj pomembnimi deželnimi službami.

Kako pa sta gledala na nasilje kot posledico melanholijske javnosti in pravo (zlasti cerkveno) in zakaj je bil razplet na sodišču leta 1742 za ženo kljub nekaterim tehtnim dokazom neugoden? Na procesu so bile odločilne točke, usmerjene v dokazovanje, da je Sigmund zakrknjen duševni bolnik, ki bolešno sovraži in ogroža ženo. Predočitek, da mož z njo noče živeti, ona pa si je to vedno želela, je Sigmundov odvetnik zlahka ovrget. Splošno znano je, da je dejal, da je Jožefa zapustila Sigmunda in ne nasprotno. Tako je del krivde prenesel na Jožefo, ki bi morala skrbeti za bolnega moža. Jožefa je predložila nekaj pisem, ki so jo kazala v samaritanski vlogi, vendar prepričljivejših ni imela v rokah. Ko pozneje sodišče ni upoštevalo teh pojasnil, je izkazalo striktno sledenje pravu in teološkemu nauku. Cerkev kot varuh družine in institucije zakonske zveze samovoljnemu razkroju zakonske zveze in oblikovanju storilca in žrtve ni bila naklonjena. Nedopustnost ločevanja nasploh je bila kljub počasnemu uveljavljanju v zahodnem krščanstvu od 11. stoletja novozavezna zahteva, ki jo je jasno zapovedoval že apostol Pavel (1 Kor 7, 10–11. Joyce, 1934, 248–272). Poleg tega je Jožefin beg od moža – čeprav so ji ga svetovali tudi kleriki –

Jožefo iz žrtve že v javnosti, kaj šele pred cerkvenim sodiščem prikazal vsaj kot sorazbijalko zakona, saj bi po običaju in pravu morala skrbeti za (razglašeno) bolnega soproga. Tudi nekoč melanholični (dejansko psihotični) grof Lichtenberg je leta 1764 na konzistoriju zahteval vrnitev žene k njemu, ker ga je zapustila brez sodbe, in pri tem citiral bistveno iz dogme o neločljivosti zakonske zveze: *Quod Deus conjunxit, homo non separet, est iuris Divini* (NŠAL, Konz.prot. 3, nepaginirano).

Pravnotehnično se je Jožefa potegovala za "ločitev od mize in postelje" (*divortium a thoro et mensa*). Sintagma je pomenila dovoljeno ločeno bivanje zakoncev, dokler ne bi prenehali vzroki. Ti so bili grobo in daljše fizično nasilje, namerno prešuštvovanje (brez vednosti partnerja), fizično in/ali psihično zapostavljanje partnerja, sodomija, odpad od vere ipd.; torej dejanja, ki so se zgodila v času zakonske zveze. V primeru trajne ločitve se ločenca ne glede na (ne)krivdo nista mogla drugič poročiti, dokler je bil prvi partner še živ, saj je poroka zakrament, ki preneha le, če pride do razveze zakona. To pa je bilo še težje doseči, saj je bilo treba dokazati vzroke zanjo že za čas pred poroko (npr. trajno norost ali popolno impotenco pred poroko in posledično nekonzumiranje zakona, zamolčanje nekaterih drugih nespregledljivih poročnih zadržkov – npr. bigamijo, prisiljenost v poroko, krvno sorodstvo, pa tudi zaradi vstopa vsaj enega od zakoncev v samostanski red ipd.) (Council of Trent, Sess. 24 c. 7. Gl. Stone, 1993, 10–11; Freisen, 1893, 776 sl.; Kosec, 1894, 231–233; Kušej, 1927, 502–503; Joyce, 1934, passim; Stone, 1993, 21–22). Sigmundu že zavoljo nedovoljene druge poroke "ločitev" ni bila v interesu, saj leta 1742 ni mogel vedeti, kako dolgo bo žena še živela. Ker z Jožefo nista imela otrok, bi Gallenbergi formalno (v moški liniji) tako izumrli. Ločitev bi ga povrh tega še materialno uničila – ker najbrž ni vedel, da je Jožefa že napravila oporoko,¹⁴ bi kot revnejši soprog sicer lahko računal na nujni delež, kot je določal zakon o intestatnem dedovanju iz leta 1720 le, če bi zakonca v trenutku smrti enega od njiju še živela skupaj ali pa bi bil preživeli pred sodiščem oproščen krivde (Cod. Aus. III: Neue Satz- und Ordnung vom Erb-Recht ausser Testament, čl. 14, § I–IV). Prav tako pa mu ni ustrezala popolna razveza, saj bi bil z njo pripoznan za brezumnika.

Jožefini očitki o moževi brezumnosti – t. j. "melanholiji" – pa sodišča niso prepričali. Neločljivost zakramentiranega (veljavnega) zakona je namreč veljala, celo če je eden od zakoncev postal resnično blazen. V 11. stoletju so Burkhard iz Wormsa, v 12. stoletju pa Ivo iz Chartresa (PL, Burchardi, Decretum, lib. 9, cap. 30, p. 820; PL, Ivo, Decretum, pars 8, cap. 168, p. 619; Joyce, 1934, 339 sl.; Brundage, 1996, 195, 201) in dekretist Gratian v nadvse vplivnih delih (vsa z naslovom *Decretum*) prevzeli v svoje pravne sheme dekret papeža Fabijana iz ok. leta 224, da se blazni(ca) ne more

14 Nemara prav zaradi (pričakovane?) neugodne sodbe je Jožefa leta 1742 napisala oporoko, ki je bila še leta 1802 skupaj s poročnim pismom iz leta 1734 shranjena v gallenberškem arhivu (omemba oporoke je v popisu arhiva iz leta 1802: AS Gr. Dol, fasc. 153, pp. 463, 489).

poročiti; če pa se že, se zakonska zveza ne da ločiti. To določilo je bilo podobno tistemu iz rimskega prava, ki je kot vzrok za ločitev izrecno navajalo blaznost. Gratian je nadgradil sistem absolutnih zadržkov za poroko z mnenjem, da zakonska vez ostane tudi, če npr. mož zaradi norosti pozneje odslovi ženo. Gratianov koncept zakonske zveze je bil do popolne razveze v tem permisivnejši, če sta zakonca še zdrava sklenila zakon, pri čemer se je skliceval na dekret papeža Nikolaja I. iz ok. leta 860 (CIC, C. 32 q. 7 c. 25 in 26, pp. 391–392. Gl. še Freisen, 1893, 803 sl.; Plöchl, 1935, 53; Brundage, 1996, 243–244). Leta 1212 je papež Inocenc III. izdal dekret škofu v Vercellu, v katerem je dovolil ločitev že konzumiranega zakona zaradi blaznosti: neki plemič je poročil svojo hčer z osebo, ne da bi vedel, da je ženin blazen. Hči pa zaradi moževega blaznenja ne more več živeti z njim. Zato naj škof, kolikor se stanje ne spremeni, zakonca loči "enega od drugega" (CIC, X 4.1.24). Jasno je, da sta bila tu pogoja za ločitev poroka v dobri veri oz. nepoznavanje dejstev pred poroko. Tudi Tomaž Akvinski je pozneje še enkrat potrdil zadržek, da je blaznost neovrgljiva ovira za sklenitev zakonske zveze, nato pa reinterpreteriral Gratianov dekret: če blaznost nastopi po sklenitvi zakona, to nikakor ne more biti vzrok za ločitev. Če pa obstaja že pred poroko, je pomembno, ali je imel blazni tedaj zdrava obdobja ali ne; če se je poročil v intervalu zdravega razuma, je zakon veljaven tudi pozneje in ločitev ni dopustna; če pa je poroko sklenil v obdobju nerazumnosti, je zakon neveljaven in razvezan. S tem je uveljavil misel, da sta razveza in nova poroka v takšnih primerih izjemoma dopustni (Summa Theologica, Suppl. III, q. 58 c. 3. Gl. še Freisen, 1893, 810 sl. in 837–838; Joyce, 1934, 342, 350–360).

Da so bili celo tako natančni napotki lahko problematični v vsakdanjem življenju, se velja prepričati na primeru Wolfa Sigmunda grofa Lichtenberga (1727–1797), od leta 1751 poročenega z Marijo Terezijo grofico Auersperg. Že leta 1752 je Wolf doživel prve blodnje. Žena je leta 1764 na ljubljanskem konzistoriju podrobneje razložila njegovo vedenje v naslednjih letih: leta 1754 je Wolf dobil mrzlico, zaradi katere je po njenem postal *melancholicus*.¹⁵ Toda kronist Raigersfeld je imel Wolfa še jeseni leta 1756 le za "skrajno melanholičnega", a vendarle le namišljenega bolnika. Januarja 1758 pa je v dnevnik le zapisal, da je Wolf dobil v ljubljanskem stanovanju stražo, ker je "vedno bolj brez razuma in pretirano pobožen". Wolfova bolezen ni bila premočrtna, saj je imel daljša razumna obdobja (Raigersfeldov dnevnik v: AS Gr. Dol, fasc. 199, pp. 20, 162). Leta 1759 se je bolezen poslabšala.¹⁶ Ker se

15 Postal je zelo pobožen, želel je romati v svete kraje in spal na golih tleh. Med molitvijo se je smejal, gestikuliral in bil *nasploh videti neprišteven*. Aprila 1758 je razdajal denar revežem in Cerkvi, si obril glavo in odšel k avguštincem, češ da želi postati laični redovnik. Zlagoma nikomur več ni zaupal – niti očetu – in baje je izgubil zanimanje za vse. Deželna oblast mu je zato za skrbnika določila svaka Karla grofa Auersperga in sekvestrirala premoženje (NŠAL, Konz.prot. 3, obravnava s 25. 5. 1764, protokol ni paginiran).

16 Dojiljo svojega sina je imel za Devico Marijo, v fantaziji je imel "svetišče" za cesarjevo vojsko, vojskovodjem je pošiljal pisma in jih podučeval o načinih vojskovanja ipd. Na vsak način je želel

Wolf ni strinjal z mnenjem ljubljanskega konzilija, je šel maja 1760 na Dunaj. Na cesarskem dvoru pa so na ženino presenečenje zdravniki postavili diagnozo, da gre le za nekakšno "mentalno čistunstvo", ki bi se ga dalo ozdraviti. Cesaričin zdravnik Gerhard baron van Swieten, reformator dunajske medicinske fakultete in avstrijskega javnega zdravstva (Borisov, 1985, 224–227, 233–234), je celo izjavil, naj se žena vrne k možu. Ženi je kraljica poleti 1760 ukazala, naj se s tremi otroki (trije so očitno ostali v Ljubljani) pred možem zateče v Linz. Pa je prišel k njej, zato je vladarica Marija Terezija ženi ukazala, naj se zaradi ogroženosti še formalno loči "od mize in postelje", Wolfa pa ukazala zapreti pri usmiljenih bratih v Linzu (AS Repr.Kom., Resolution-Buch 1760, šk. 192, pp. 22v–23r, 150, 229v in še šk. 83; Registratur-Buch 1760, šk. 147, pp. 21, 47; AS Invent., Lit L, fasc. 29a, šk. 64, št. 69; Štuhec, 2000, 133; Schiviz, 1905, 198). Razplet te družinske tragedije je bil nepričakovano miren – leta 1764 je Wolf že dajal vtis zdravega človeka! Kljub temu se žena na njegove pozive k skupnemu življenju ni odzivala, dokler na konzistoriju 25. 5. 1764 ni ostala brez podpore sodnikov. Ti so se pridružili Wolfu, češ da glavnega argumenta za ločitev – norosti kot vira nasilja – *ni več*; nekdanja ljubosumnost pa ne more biti več grožnja ženi v *sedanjosti*. Wolf je bil do smrti 9. 10. 1797 resnično duševno priseben, mdr. je tudi v uvodu oporoke poudaril, da je njegovo "zdravje vedno šibkejše ... a ima zdrav razum" (AS Osmrt. por., šk. 4; AS Test., III, Lit. L, št. 67).

Kakšna motnja je bilo Lichtenbergovo "melanholiranje" po tedanjih in današnjih merilih? Po naukih iz 18. stoletja je ustrezalo "pravi (nematerialni) melanholiji", ki je bila na meji ali že onkraj norosti – torej fantazirajoči, besneči maniji (*moria*). Medicinska znanost je v drugi tretjini 18. stoletja še nekoliko dopolnila poglede na vzročnost hude melanholije: ni več šlo le za dvigajoče se škodljive "živalske" pare, ki v možganih spreminjajo "kvalitete", pač pa se je nastanek bolezni skrival v tekočih in trdnih telesnih prvinah (kri), ki skvarjene uničujejo možgane. Ker je bil v njih sedež duše, spomina in domišljije, je tam gnezdo duševnih bolezni. Seveda se tudi vpliv črnega žolča še ni izgubil iz razprav. Niso pa se še pri diagnozi odpovedali blodnjam in deliriju kot značilnemu simptomu. Še več – delirij kot glavni simptom je vedno bolj postajal glavni znak melanholiji nasprotne (nadgrajujoče) manije (Foucault, 1998, 90 sl.). Zato sta Lichtenbergova žena in njen odvetnik v nasprotju z dr. Baroniem, ki je leta 1740 diagnosticiral Gallenbergovo bolezen za "hipohondrijo", tako eksplicitno poudarjala Wolfove fantazije v *glavi*, diagnoza pa je bila še vedno le (nasilni) "melanholik". Danes bi Wolfovo *večletno trajno in naraščajočo blodnjavost* morda lahko umestili v sklop (manično-depresivnih) psihoz, z izstopajočimi manič-

dokazati, da ni nor in da si zasluži državno, še najraje vojaško službo. Ugledne osebnosti je obdolževal, da mu škodujejo. Nato je bojevitost in hiperreligioznost nadgradil s hudim ljubosumjem na ženo. Imel jo je za prešušnico, ki da mu škoduje z demoni. Tudi ženo gorenjskega kresijskega glavarja (barona Tauffererja) je npr. naravnost obtožil prešuštvojanja (dnevnik v: AS Gr. Dol, fasc. 199, pp. 380–381, 419–420).

nimi fazami in občasno izstopajočimi ljubosumnimi, religioznimi ipd. blodnjami (Zalokar, 1985, 40–51; Psihijatrija, 1986, 301 sl., *passim*). Mimogrede, leta 1764 najbrž tudi ni bil spet popolnoma "zdrav", kot se je govorilo na sodišču, je pa bolezen toliko remisirala, da je deloval dokaj razumno in v javnosti ni več zbujal pozornosti.

Jožefa Gallenberg pa v nasprotju z ženo grofa Lichtenberga med življenjem z možem nikoli ni verjela, da je *nevarno* bolan. V njenih pismih možu še v jeseni 1740 ni tehtnih očitkov, ki bi izhajali iz *ogroženosti* njenega življenja zaradi "melanholije". Tega ni niti v zapisih iz let 1734–1740. Zdi se, da je bila moževa "melanholija" tudi zanjo le povod, sredstvo za okrepitev drugih obtožb, izgovor za dosego cilja. Ko je na procesu poudarila, da se je *že med študijem (1724–1727) ter pred in po poroki* (leta 1734) zdravil, vsekakor pa se je pred njo vedel sumljivo nerazumno (NŠAL, Konz.prot. 2, p. 580), je tak obrat napravila zato, ker sta se z odvetnikom zavedela, da ima s tem realnejše upanje za ločitev ali celo razvezo že zgolj zaradi duševne bolezni. Zadevo sta očitno želela problematizirati pod naslovom neveljavnosti (razveze) zakona zaradi zamolčanja poročnega zadržka blaznosti, ki je imel vedno precejšnjo težo. Večjega uspeha se je lahko nadejala, če bi moževo melanholičnost lahko spremenila v norost še pred poroko, predvsem pa, če bi brezumnost uspešno povezala z grobim in *trajnim nasiljem*. Zato je njen uradni zahtevek naglaševal sovraštvo in ogroženost, ne pa (pradavnih in težko dokazljivih) melanholije in nasilja (NŠAL, Konz.prot. 2, pp. 573–574).¹⁷ Dihotomije obtožnice in dokaza nasilja Sigmundov odvetnik ni spregledal in je zato ostro protestiral, češ da nasilja in norosti obtožnica sploh ne vsebuje. Tu je tičal zanimiv paradoks, ki je vseboval tudi primer Lichtenberg: če melanholija po tedanjih nazorih ni bila nasilna bolezen, kaj je v njej kot njena posledica počelo nasilje? Če dobro premislimo, pa povezovanje na videz izključujočih se očitkov nikakor ni bilo kontradiktorno. Nasilje je pač moralo priti iz "nečesa". Vsako nasilje nad človekom ali naravo pa tudi vedno vsebuje vsaj droben element širše pojmovane nerazumnosti oz. duševnega neravnovesja.

Jožefa in odvetnik sta ob tem prizadevno navedla mnenje dveh zdravnikov, češ da Sigmundova bolezen povzroča blaznost oz. besnilo (*insania*). Prvemu naj bi Sigmund nekoč celo izjavil, da bo Jožefo ubil. Jožefa pa na sodišče ni dostavila njunih pričevanj, kar bi bilo ob takih argumentih nujno, kot je sodišče opozoril Sigmundov odvetnik. Da se melanholičnost njegovega varovanca kaže iz mnogih pisem, on in Sigmund sploh nista oporekala. To je bilo evidentno. Sigmund se je branil, da res živi v nestabilnem čustvenem in zdravstvenem stanju, še zdaleč pa ni nasilen in brezumen. Jožefa se je nato oprla še na ekspertizo dr. Baronia, a je Sigmundov odvetnik to izkoristil z retoričnim vprašanjem, zakaj potem njegov varovanec ni zaprt, če res zapada v besnilo in je njegova bolezen tako nevarna.

17 ... *pro decernendo divortio ob capitale in se conceptum odium, inde que resultans vitae discrimen.*

Sigmundov položaj na sodišču je bil lažji: vedel je, da mu bolezen in posledično nasilje nad ženo ne bosta odvzela poslovne odgovornosti. Bil je odvezan vseh kazenskih in civilnopравnih posledic, ki bi izšle iz bolezni v zakonu (Dolenc, 1934, 12; Dolenc, 1935, 305–306; Foucault, 1998, 72 sl.). Oprostitev krivde je bila univerzalna pravna stalnica že v *Constitutio criminalis Carolina*; v sodnem redu cesarja Karla V. iz leta 1532 je bil samomorilec oproščen krivde, če se je ubil zaradi melanholije (*melancolei*), blaznosti (*gebrechlichkeit jrer sinn*) in drugih slaboumnosti (*blödigkeiten*) (CCC, čl. 135, p. 240).¹⁸ Očitno je vedel za medicinski nauk, da *melanholija ni nevarna in nasilna*, saj melanholik po definiciji ne zapada v besnilo oz. nasilje proti okolici, kvečjemu proti sebi.¹⁹ Torej ni bilo nevarnosti, da ga družba osami in zapre kot živalsko besnečega in vse okoli ogrožajočega norca. Podobno je trdil leta 1764 grof Lichtenberg: iz kanonskega prava sledi, da ne more priti do ločitve zaradi herezije, nevarnosti za dušo in telo, prešuštva ali nasilja – tudi melanholičnost ni tu izjema; zaradi melanholije pač ni treba odgovarjati za napake, saj je bolnik nedolžen (NŠAL, Konz.prot. 3, nepaginirano).

Problem nasilja v zakonu je bil v pravnem smislu še bolj zapleten kot vprašanje blaznosti. Še v 13. stoletju so dekretisti menili, da se "popolnega" zakona (v nasprotju od komaj sklenjenega) ne da razvezati oz. ločiti niti zaradi hudega zločina. Zgolj nasilja pa – razen pri prisiljevanju v poroko (ugrabitev) ali umoru partnerja – niti niso omenjali (Brundage, 1996, 288, 370–376). Ok. leta 1300 se je kruto nasilje (*saevitia*) le uveljavilo kot vzrok za ločitev od mize in postelje. Seveda je za nasilje moral obstajati vzrok, kot je že nekaj prej trdil Tomaž Akvinski, ki je dopuščal ločitev, če je imelo sovražstvo do zakonca (žrtve) vzroke v telesni ali duševni hibi, bolezni, moralni izprijenosti ipd. V 14. stoletju se je tako nasilje oblikovalo okoli zahteve, da je moralo izhajati iz sovražstva, maltretiranja, trpeči zakonec pa je moral biti v življenjski nevarnosti. Zapletenost dokazovanja je dobila posledice v previdnosti sodišč pri priznavanju nasilja – ne le zaradi nenatančnosti v kanonskem pravu vse do tridentinskega koncila oz. dekreta *Tametsi* leta 1563 (*Summa Theologica*, Suppl. III, q. 67 c. 6; Council of Trent, Sess. 24 c. 8. Gl. še Weigand, 1981, 241–243; Brundage, 1996, 455, 510–512), pač pa tudi zaradi *relativnosti* družinskega nasilja. Kar je za nas zanesljivo nasilje, je bilo lahko v 18. stoletju za javnost lahko le eden od dopustnih načinov nadzora nad družino.

Mehanizem relativiziranja nasilja in zamegljevanja ženine vloge kot žrtve na sodišču je bil v primerih Gallenberg in Lichtenberg uspešen predvsem zaradi tipične pomanjkljivosti tovrstnih obtožnic o nasilnosti mož – ženski za pričanje nista mogli

18 Dr. Andreju Studnu se zahvaljujem za podatke iz njegove še neobjavljene knjige o kaznovanju in žrtvah.

19 Ko mu je žena v pismu s 14. 12. 1740 ostro očitala kruto ravnanje z njo, je zapisala nelogičnost: "Poleg tega že več let čutiš čudno melanholijo do mene – duh te je zapustil – hočeš me ubiti" (AS Gr. Dol, fasc. 131, p. 747).

pregovoriti znancev, če že nista imeli pisnih dokazov. Protokoli ljubljanskega cerkvenega sodišča nasprotno kažejo, da so zakonci iz nižjih slojev v takih primerih pogosteje pripeljali priče. Zakaj ne plemiči? Gotovo je bilo plemstvo pred javnostjo bolj občutljivo, odmaknjeno od banalne vsakdanjosti. Na sodišča plemiči celo kot stranke pogosto niso prihajali osebno. Sploh pa je kruto zakonsko nasilje javnost težko razmejila od "še sprejemljivega". O dolgem razpadanju Sigmundovega in Jožefinega zakona bi od vseh opazovalcev na sodišču največ lahko povedali njuni služabniki. Zaradi stalne navzočnosti služinčadi v enodružinskih palačah izpred srede 18. stoletja je bilo skrivanje osebnih, družinskih, zdravstvenih, finančnih, tudi spolnih razmerij gospodarjeve družine pred služinčadjo oteženo. Služinčad je sodila v gospodarjevo širšo "družino" in imela v njegovem intimnem življenju hočeš nočeš aktivno vlogo. Seveda bi bila njihova absolutna verodostojnost in nepristranskost na sodišču vprašljiva, saj so bili eksistenčno odvisni od gospodarja (Flandrin, 1986, 88–90; Stone, 1993, 26–27, 117–131 itd.; Dibie, 1999, 112 sl.; Stojan, 2003, 106 sl.). Njihov molk leta 1742 pa ni bil le posledica prestrašenosti. Res je Sigmund v svoji hiši, v svoji širši družini ustvaril zaprt mikrokozmos, kjer se je moralo vse vrteti okoli njega in njegovih tegob; če ne, je znal biti grob. Kljub temu ne on ne Jožefa služabnikom nista mogla preprečiti pričanja *po resnici*. K temu jih je zavezovala Cerkev, celo nagovarjala k uporabi proti gospodarjevim protipostavnim dejanjem. Zakonca pa le nista bila prepričana, ali se komu od njiju ne bi kaj (hote) zareklo, kar bi relativiziralo njune trditve na sodišču. Skratka, potencialnemu izsiljevanju služabnikov sta se oba odpovedala, čeprav je Jožefin odvetnik kot priče domnevnega napada na Jožefo leta 1734 počez omenjal tudi neke služabnike. Poleg tega: če so si npr. prešuštniški gospodarji in gospodarice na vse kriplje prizadevali doseči stoodstotno diskretnost služinčadi, ker je na molku slonelo trajanje zakona, za to v gallenberškem primeru ni bilo treba skrbeti. Abstraktna medicinska zveza med melanholičnostjo in nasiljem neizobraženim služabnikom ni bila razumljiva. Le v praksi, saj je bilo družinsko nasilje vsakodnevnica nižjih slojev. Če sta se zakonca Gallenberg zlasala, se to nikomur ni zdelo nič čudnega, in za osebje ni bilo razlog za odhod na konzistorij. Služinčad pač ni zmogla potegniti jasne ločnice med še dovoljenim in prekoračenim nasiljem (Hurl-Eamon, 2001, 442–445).

Ker so imeli tudi mnogi stanovsko podobni znanci obeh Gallenbergov podobne probleme, so bili za krike od zunaj manj občutljivi. Javnost je od 17. stoletja naprej postajala ob zakonskih aferah čedalje bolj neprizadeta, če že ne cinična, vsekakor zato, ker so se družine počasi začenjale zapirati pred zunanjim svetom. Obiski, dopisovanje, osebne antipatije, skrite zamere, nevoščljivost, privoščljivost, ljubosumje, vse to in še kaj so še pred procesom naredili svoje. Raigersfeld je v 40. letih 18. stoletja npr. poudarjal govorice o notranjeavstrijskem namestniku grofu Janezu Krištofu Wildensteinu, očetu Sigmundovega ljubljanskega prijatelja Kajetana, in njegovem kroničnem pretepanju prve žene vse do njene smrti. A pri tem moževe

krutosti ni niti komentiral, kaj šele obsodil. O vsem je govoril skoraj privoščljivo in ženino smrt npr. opisal kot nekakšno cirkusantsko nesrečo.²⁰ Zakonska zveza je bila objekt neformalnih posredništev istega statusnega okolja, ki je bilo močno involvirano v družino, in je tako kot danes krivca na tihem lahko celo zagovarjalo. Patriarhalna oblast nad ženo je bila v prvi polovici 18. stoletja sicer precej omiljena v primerjavi s prejšnjimi stoletji, a še vedno konstanta iz bibličnih časov. Zato dokazana grobost nad ženo ni bila vedno razlog za ločitev, če le ni s pretirano grobostjo in dolgotrajnostjo preveč motila javnega reda in morale. In če en sam napad na ženo še ni bil zadosten dokaz za sodišče, je bil še toliko manj za javnost. Ker se je večina družinskega nasilja običajno začela več let po poroki in obdobju normalnega sožitja, je bil to dodaten razlog, da je javnost vsaj v začetku z nejevero poslušala žrtvine tožbe. Tudi zato so se tovrstne nesrečnice dolgo obotavljale, preden so odšle na sodišče, oz. je bilo sodnih procesov nasploh malo v primerjavi z mnogo več nesankcioniranega dosmrtnega nasilja (Flandrin, 1986, 108–109, 115 sl.; Stone, 1993, passim; Hurl-Eamon, 2001, 436, 439 sl.; Warner-Lunny, 2003, 264 sl.). Nekateri (Povolo, 2002, VI) menijo, da je notranjedružinsko nasilje med 16. in 17. stoletjem nadomestilo meddružinska nasilja, ki so prehajala na področje psihološke prisile vzdrževanja patriarhalne avtoritete. Morda, zagotovo pa je v 18. stoletju nasilje – ki je bilo kot nadomestek za sproščanje frustracij prej dobro skrito med domačimi stenami – prihajalo v javnost tudi brez posredništva sodišč.

Gallenberški in lichtenberški primer sta torej v zgolj na videz paradoksnem navajanju brezumnosti/melanholije kot povodu za nasilje in zakonski polom prava redkost v sodni praksi 18. stoletja. Pretres cerkveno-sodnih zapisnikov v zaledju severnega Jadrana za 17. in 18. stoletje sicer res kaže, da žrtve zakonskih sporov norosti idr. duševnih motenj kot vzrok za ločitev niso navajale, pač pa predvsem zakončevo materialno zanemarjanje, prešuštvovanje in iz tega izhajajoče nasilje.²¹ Primerov norosti je bilo v življenju seveda več, a *niso prišli pred sodišča*, tudi ker – kot smo videli zgoraj – brezumnost in seveda tudi blažja (včasih zgolj modna) "melanholija" nista bili spoznani za kriminalno stanje, niti ne vedno kot počelo nasilja in zato *krivca in zločina niti ni bilo*. Poseben problem je bilo določanje točke, na kateri

20 AS I/47r: Notata Raigersfeld I, p. 35: ljubosumni Wildenstein je pretepal ženo z "volovskimi zobmi", tako da naj bi bila le redko brez modric. Nekega dne pa se je povsem zdrava ulegla v posteljo, poslala po zdravnika in spovednika in izjavila, da bo umrla. Mož in zdravnik ji nista verjela. Mož je spet začel pripravljati volovske zobe in špijoniral, kdaj ji bo spet bolje ... a je že pred nočjo umrla. Nekateri so menda sumili, da se je od žalosti nad seboj sama ubila.

21 To trdim po pregledu skoraj štiridesetih škofijskih in konzistorialnih protokolov ljubljanske škofije za obdobje 1676–1775 (NŠAL, Škof. prot. 5–39; protokoli 1–4 za čas 16. in 17. stoletja so drugače strukturirani in ne vsebujejo zakonskih zadev; tem pa so skoraj v celoti posvečeni konzistorialni protokoli 1–3 za obdobje 1715–1772). Tudi Weigand (1981, 230–247) za 14. in 15. stoletje za območje Bavarske, Francije in Anglije ter Erdö (1986, 270–271) za srednjeveško Madžarsko ne navajata primerov, kjer bi bila duševna bolezen vzrok za ločitev.

je neko nasilje za sodišče v prostoru in času že nesprejemljivo. Sodniki so imeli na nasilje vedno osebne poglede, dodatno pa je problem zameglilo pravniško gledanje na statusno neenakost ljudi pri ovrednotenju prekrškov/zločinov. Ženin odvetnik je na nekem drugem procesu zaradi nasilja v zakonu (Rasp vs. Rasp) leta 1741 pri razglabljanju, ali je bilo moževno vedenje dokazljivo nasilniško ali ne, izjavil, da je tudi majhno trpinčenje zadosten vzrok za ločitev *med plemiči* (NŠAL, Konz.prot. 2, p. 524). Jožefin iztržek (poprejšnje moževno jamstvo za varno skupno življenje in dovoljenje za priziv) je bil po povedanem pravno pravzaprav soliden. Še posebej, če ga primerjamo s sodbo v primeru Lichtenberg iz leta 1764. Tam ženi ni bila dovoljena niti pritožba, kaj šele obljubljen jamstvo (NŠAL, Konz.prot. 3, nepaginirano).²² Sodniki so bili izobraženi pravniki in teologi, ki so si prizadevali za ohranitev zakonske zveze. Zanje je bil zakon praviloma neločljiv. Takšno razmišljanje ima seveda lahko tudi antipod: izid teh procesov kaže tudi praktično razliko med cerkvenimi in posvetnimi sodišči (ki so hitro priznala ločitev v materialnem smislu) tik pred velikimi sodnimi reformami terezijansko-jožefinske dobe. Cerkevna sodišča so že dolgo pred temi delovala po malo spremenjenem kanonskem pravu, ki je zahtevalo dokazanje resnične ogroženosti, ne le posamičnega nasilja. Sodniki so to presojali od primera do primera, pri čemer jim pravne sheme niso mnogo pomagale. Ker so posvetna sodišča sodila po partikularnem in celo še po običajnem pravu (npr. v civilnih zadevah), so bila svobodnejša od cerkvenih pri manevriranju med pravili in življenjem. V isti zadevi, kot smo lahko videli npr. pri reševanju spornih materialnih pravi razpadajočih zakonov, so se lahko vnaprej celo postavila na stran domnevnega razdiralca družine. S tem pa se nam zakrije možnost enostavnega določanja žrtve in zločinca. To je bilo možno tudi, ker je v 18. stoletju nekoč skoraj brezprizivna moč Cerkev opazno upadala v tistem segmentu, ki ni imel zveze z notranjo strukturo institucije, pač pa le s splošno dogmo – pri regulativi zakonskih zvez. Že v 16. stoletju opažamo istočasno vpletanje posvetnih sodišč v zadeve, ki bi po logiki sodile le med cerkvene (npr. incest, zapustitev zakonca, prešuštvo, sodomija, bigamija, prelomitev zaroke itd.). In pri tem ni šlo le za materialno plat škandalov. Zlasti mestna sodišča so si že jemala pravico do razsojanja v takšnih zadevah, res pa so bile razsodbe še v duhu neločljivosti zakonske zveze, tudi zaradi potrebe po sanaciji javne morale. Vse to pa je v zakonski praksi že pred jožefinskimi reformami Cerkev odrivalo od reševanja zakonskih problemov, ni pa ji še odvzemalo primata.

Na primeru Gallenberg se torej lahko sprašujemo o duševnih motnjah kot vzvodu "zločina" in vzpostavljanja "žrtev" v meddružinskih odnosih v predmoderni družbi. Ker v življenju ni *zločina brez žrtve*, bi bili z okvirnim naslovom omejeni predvsem na analizo prava in sodni proces. V našem primeru je analiza "zločina" omogočila vpogled v predhodno intrigo in razumevanje njenih žrtev v javnosti. Zato je bolje, da

22 Takšna sodna jamstva so bila pri nasilju v zakonu pogosta in v določenih okoljih celo uspešna (gl. Hurl-Eamon, 2001, 436 sl.).

okvirni naslov obrnemo v sintagmo *žrtev brez zločina* – v transformacijo žrtve prikritega družinskega nasilja, opravičevanega z bolj ali manj neškodljivo, skoraj modno baročno "melanholijo", zvečine brez razumevanja na sodišču.

CIVIL VICTIMS OF 'TRIESTE AIR': WAS MELANCHOLY UNDER THE OLD REGIME A WEAKNESS OR A CRIME?

Dušan KOS

Milko Kos Institute of History of Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail:dusan.kos@zrc-sazu.si

SUMMARY

The gist of the present contribution is an 'autopsy' of the disintegration of matrimony as a result of psychological violence and the formation of the image of crime, the perpetrator and the victim within family relations, in the public and, in the end, in the 18th century court. The central case taken up to examine these complex issues is 'melancholy', one of the acknowledged causes for various deviations in the 17th and 18th century. From 1734 to 1743, they were associated with the tempestuous matrimony of the Trieste president of the commercial commissariat and governor, Wolf Sigmund Count of Gallenberg, and his wife Josephine Maria, granddaughter of Philip Luis Count of Sinzendorf, the Austrian Court Chancellor. Although the cause for their separation between 1740 and 1743 was not common, it caused no problems for the judges: as Josephine had no firm proof that her suffering was due to the husband's 'melancholy' before marriage and during it, and as she did not convince the court that there was any danger to her life, no divorce was granted. For the church court, such insanity was an excusable reason for divorce, if the 'melancholic' was inclined to insanity already prior to marrying, if he/she misled the partner in his/her judgment, and if it was eventually proved that he/she had threatened his/her life. As in cases of melancholy it was illness that was at stake and not crime; the plaintiffs did their best to convince the public and courts that there were both physical as well as psychological victims of melancholics. This would enable them to acquire at least a provisional divorce, which would be a (socially) positive consequence of a deviant conjugality, in spite of the society's tolerance towards violence in marriage (particularly towards wives).

We see that there was indeed crime at stake in marriage of Gallenberg's, although mainly psychological and moral. According to her own words, Josephine had been a victim in the judgment of her bridegroom, the unscrupulously careerist and

'melancholical' Sigmund, already prior to marriage, for he married her and persisted with her for six years only due to his desire to be named Carniolian Governor General by the Emperor. However, as he failed in this particular endeavour, he began to publicly present himself, with the aid of half truths, deception, and effusion of emotions, as a melancholic victim of circumstances – i.e. – of air, intrigues taking place in his surroundings and at the Vienna Court. To be more persuasive, he deserted Trieste in 1740. The socially disgraced Josephine was imposed upon Sigmund's role of a sick person, left him, and, convinced that it was in fact she who had become a victim of a violent melancholic, demanded a divorce. Here however, she overlooked two highly important 18th century elements: first, by fleeing to her family in Vienna she exhibited her distrust in the institution of matrimony's sanctity, and second, the social conventions of persisting in matrimony and subordination to the husband were still upheld by the average Christian. Sigmund publicly presented the victim of his intrigues as a dreamer and a person totally unfeeling towards a sick person in need of help, and at the same time presented himself as her victim. The life of the Gallenberg couple provided us as with a somewhat broader discourse on the more complex issues of violence, immorality, etc., within the family cell. In fact, such cases after all confirm the presence of some kind of permanent 'insanity' and 'victim' in conjugal relations some centuries ago. Here we do not have in mind merely the outbursts of hatred and intrigues, but especially the impacts of social pretences, status, public condemnations and social conventions on the family life.

Key words: melancholy, violence, victims, divorce, 17th–18th century, Carniola, Trieste, Middle Europe

VIRI IN LITERATURA

AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.

AS Gr. Dol – AS, Graščinski arhiv Dol (AS 730).

AS Repr.Kom. – AS, Reprezentanca in komora za Kranjsko (AS 6).

AS Osmrt.por. – AS, Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil (AS 1084).

AS Rok. – AS, Zbirka rokopisov (AS 1073).

AS Test. – AS, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani (AS 308).

AS Invent. – AS, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (AS 309).

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, Škofijski arhiv.

NŠAL Škof.prot. – NŠAL, Škofijski protokoli.

NŠAL Konz.prot. – NŠAL, Konzistorialni protokoli.

WSLA – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Wien (Totenbeschauprotokolle 1648–1920).

- Borisov, P. (1977):** Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem. V: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za medicinske vede, Dela 1. Ljubljana.
- Borisov, P. (1985):** Zgodovina medicine. Poskus sinteze medicinske misli. Ljubljana.
- Brundage, J. A. (1996):** Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe. Chicago and London.
- CCC – Zoepfl, H. (ed.):** Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl's V. Constitutio criminalis Carolina 1532. leta 1842. Heidelberg.
- CCTh –** Constitutio criminalis Theresiana, 1769. Wien.
- Chaunu, P. (1977):** Civilizacija klasične Evrope. Beograd.
- CIC – Petrus et Franciscus Pithoeus (ed.):** Corpus iuris canonici, Gregorii XIII. pont. max. jussu editum. Tomus primus (Decretum Gratiani), tomus secundus (Decretales), 1695. S. 1.
- Cod. Aus. –** Supplementum Codicis Austriaci. Sammlung Oesterreichischer Gesetze und Ordnungen, wie solche von Zeit zu Zeit ergangen und publiciret worden ... bis auf das Jahr 1720, III, 1748. Leipzig; ... vom Jahr 1721 bis auf hoechst-traurigen Tod-Fall der Romisch-Kayserlichen Majestat Caroli VI., IV., 1752. Wien.
- Council of Trent:** Waterworth, J. (ed.), The Canons and Decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent, 1848. London.
- Cusin, F. (1932):** Le condizioni giuridiche di Trieste e le riforme amministrazione comunale nella prima metà del secolo XVIII. Archeografo Triestino, 45. Trieste, 101–239.
- Delumeau, J. (1986):** Greh i strah. Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV. do XVIII. veka. Beograd.
- Delumeau, J. (1987):** Strah na zapadu (od XIV do XVIII veka). Beograd.
- Dibie, P. (1999):** Etnologija spalnice. V: /*cf., Rdeča zbirka. Ljubljana.
- Dolenc, M. (1934):** Osebno- in rodbinskopravna vprašanja v prvosodstvu slovenskih ljudskih sodnikov. Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete, X. Ljubljana, 1–28.
- Dolenc, M. (1935):** Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Akademska biblioteka, 2. Ljubljana.
- Erdö, P. (1986):** Eheprozesse im mittelalterlichen Ungarn. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 103, Kanonistische Abteilung, 72. Wien-Köln-Graz, 250–275.
- Faber, E. (1995):** Litorale Austriaco. Das österreichische und kroatische Küstenland 1700–1780. Schriftenreihe des Historischen Instituts, Nr. 5, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, 20. Trondheim-Graz.
- Fellner, T. (1907):** Die Österreichische Zentralverwaltung. I. Abt.: Von Maximilian

- I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749), 1. Band: Geschichtliche Übersicht. V: Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 5. Wien.
- Ficino, M. (1996):** Marsilio Ficino, *The Book of Life* (ed. C. Boer). Woodstock.
- Flandrin, J.-L. (1986):** Družina. Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja. Ljubljana.
- Foucault, M. (1998):** Zgodovina norosti v času klasicizma. V: /*cf., Rdeča zbirka. Ljubljana.
- Freisen, J. (1893):** Geschichte des Canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenliteratur. Paderborn.
- Gasser, P. (1997):** Karl VI., Triest und die Venezianer. Mitteilungen der Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband, 3. Wien, 17–109.
- Hurl-Eamon, J. (2001):** Domestic violence prosecuted. Women binding over their husbands for assault at Westminster Quarter Sessions, 1685–1720. *Journal of Family History*, 26, No. 4. Greenwich, 435–454.
- Joyce, G. H. (1934):** Die christliche Ehe. Eine geschichtliche und dogmatische Studie. Leipzig.
- Kosec, F. (1894):** Katoliško zakonsko pravo z ozirom na državne avstrijske postave. V: Priloga "Duhovnemu pastirju". Ljubljana.
- Kušej, R. (1927):** Cerkevno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. V: Učbeniki, Juridična fakulteta II. Ljubljana.
- LexM – Lexicon des Mittelalters**, 1–9 (1977–1998). München-Zürich.
- Lipič, F. V. (1834):** Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike. Ljubljana.
- Merkù, P. (1980):** Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja. Trst.
- Minařik, F. (1971):** Od staroslovanskega vraštva do sodobnega zdravila. Ljubljana.
- Oec. Phys. Lexicon – Grosses und Vollstaendiges Oeconomisch- und Physicalisches Lexicon**, I–VIII (nemška priredba francoskega dela Dictionnaire oeconomique p. Noela Chomela, 1750 sl.). Leipzig.
- Panofsky, E. (1971):** *The Life and Art of Albrecht Dürer*. Princeton.
- Pečar, A. (2003):** Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740). Darmstadt.
- PL – Migne, J.-P. (ed.):** *Patrologiae cursus completus seu bibliotheca universalis ... omnium ss. patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum ... Series latina prior*: Tomus 140 (Burchardus Vormatiensis episcopus, Decretum. 1880); Tomus 161 (S. Ivo Carnozensis episcopus, Decretum. 1889). Parisiis.
- Plöchl, W. (1935):** Das Eherecht des Magisters Gratianus. Wiener Staats- und Rechtswissenschaftliche Studien, N. F. XXIV. Leipzig und Wien.

- Povolo, C. (2002):** Uvod. V: D. Darovec, D. (ed.): Prispjevki z mednarodne konference Čast: identiteta in dvoumnost neformalnega kodeksa, Sredozemlje 12.–20. stol., Koper, 11.–13. november 1999, Acta Histriae 10, 1. Koper, I–XVI.
- Psihijatrija (1986):** S. Bras et alii. Ljubljana.
- Schiviz, L. von Schivizhoffen (1905):** Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain. Görz.
- Stojan, S. (2003):** Vjerenice i nevjerenice. Žene u svakodnevnici Dubrovnika (1600–1815). Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Monografije, 23. Zagreb-Dubrovnik.
- Stone, L. (1993):** Broken Lives. Separation and Divorce in England 1660–1857. New York.
- Summa Theologica:** Thomasus de Aquina, 8 zv. (1885). Paris.
- Šorn, J. (1959):** Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja. V: Kronika 7. Ljubljana, 148–160.
- Štuhec, M. (2000):** Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja. Disertacija na Filozofski fakulteti. Ljubljana.
- Tersch, H. (1997):** Melancholie und Didaktik in österreichischen Selbstzeugnissen des Späthumanismus. Ein Beitrag zur Historischen Anthropologie. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 105. Wien-München, 130–155.
- Walter, F. (1938):** Die Österreichische Zentralverwaltung. II. Abt., 1. Band, 1. Halbband: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740–1780). Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 32. Wien.
- Warner, J., Lunny, A. (2003):** Marital Violence in a Martial Town: Husbands and Wives in Early Modern Portsmouth, 1653–1781. V: Journal of Family History, 28, No. 2. Greenwich, 258–276.
- Weigand, R. (1981):** Die mittelalterlichen kirchlichen Ehegerichtsbarkeit. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 98. Kanonistische Abteilung, 67. Wien-Köln-Graz, 213–247.
- Wurzbach, C. Von (1856–1890):** Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, 1–60 (1856–1890). Wien.
- Zalokar, J. (1985):** Kratek pregled psihijatrije. Idrija-Šempeter pri Gorici.
- Zedler, J. H. (1735, 1743):** Grosses vollstaendiges Universal Lexicon, Bd. 13 in 36. Leipzig und Halle.

